

SZÁVAI Ferenc

egyetemi tanár

Kaposvári Egyetem, Kaposvár

professor

University of Kaposvár, Kaposvár, Hungary

szavai.ferenc@ke.hu

A NÉVMAGYAROSÍTÁS HATÁSA A HAZAI NÉMET KISEBBSÉGRE A HORTHY-KORSZAKBAN

THE EFFECTS OF NAME MAGYARIZATION ON THE DOMESTIC GERMAN MINORITY IN THE HORTHY ERA

ABSTRACT

The Name Magyarization process in Hungary had several stages, its newest starting in the 30s. The Trianon borders have altered the ethnic structure of the region, and Germans became the biggest minority in Hungary. In the offices it was done voluntarily, but it was also done under compulsion, which of course depended on the German-Hungarian relations. The independent organizations of German minorities were supported by Germany, the role of German capital increased, and economic relations widened. Yet they could not manage to form an independent economic organization until 1943. During this time Name Magyarization was influenced by the committee of the Hungarian Academy of Sciences, but deportations and later relocations started a new wave.

Kulcsszavak: Magyarország története 1919–1945, német kisebbség névmagyarosítása

Keynotes: History of Hungary 1919–1945, German minority name Magyarization

Melich János a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1943. február 9-én tartott közgyűlésén elhangzott elnöki megnyitójában a családnevektől értekezett. Ebben kifejtette a tárgykörhöz kapcsolatos kutatások eredményeit és egyben csoportosította azokat. Véleménye szerint a családnév legjellemzőbb jegye, hogy apáról fiúra öröklődik, állandó, megszakítás nélküli név. A legjellemzőbb jegye az állandóság és az öröklés. Ezért mindenkinek a legsajátabb tulajdona, mellyel egyes-egyedül ő rendelkezik. Bármennyire is igaz ez, a családnév is ki lehet téve szellemi és más

politikai mozgalomnak – állapítja meg, mintegy utalva itt a névmagyarosítási esetekre.¹

Melich helyesen tapintott rá a névváltoztatás egyik erősen asszimilatív területére a magyarországi névmagyarosítási mozgalomra. Nagy Imre Gábor megállapítása szerint „a magyarországi névváltoztatások döntő többsége névmagyarosítás volt.”²

Egészen világos tehát, hogy a névmagyarosítás a névváltoztatás része, s az utóbbi tágabb fogalom.³ A legvitatottabb kérdése, hogy milyen szerepet játszott benne az állam, mennyire lehet önkéntesnek nevezni?⁴

A névváltoztatás Nagy Imre Gábor interpretációjában a vezetéknevek hivatalos engedéllyel történő megváltoztatását jelenti, míg az idegen hangzású vezetéknevek hivatalos engedéllyel történő magyarra való felcserélése a névmagyarosító mozgalom.⁵

Utóbbi 1881-től indult, a dualizmus kori névmagyarosításokban a zsidóság reprezentálta magát, addig a két világháboró között elsősorban a hazai németiség. Az első rendelet arra vonatkozólag, hogy vezetéknevét mindenki csak engedéllyel változtathatja meg még I. Ferencről származik.

A névmagyarosító mozgalommal kapcsolatosan kevés a tudományos igényű feldolgozás, mégsem nevezhető azonban marginális kutatási területnek. Összetettségére több szerző rámutatott, valamint folyamatjellegré. Jelen van benne mindig a hatalom, a nemzetiségiek, a társadalom. Ugyanakkor megközelíthető a fenti szempontok mellett nyelvtörténeti, nyelvészet (névtani) és statisztikai nézőpontból is. A nevek vizsgálatakor pedig társadalomtörténeti és jogtörténeti szempontok is meghatározóak lehetnek.⁶

A háború e vészterhes időszakában a magyarországi német kisebbség részt vett egyrészt a Waffen SS besorozásokban, másrészt hazai vezetői szerették volna az országos gazdasági egyesületüket létrehozni. Basch Ferenc, Goldschmidt György és Mühl Henrik erőfeszítései után 1942 októberében engedélyezték ennek létrehozását. De zajlott az önkéntes, és a kényszer névmagyarosítás is.⁷

Karády Viktor és Kozma István nagyívű munkájában több szakaszra bontják és mutatják be a hazai névváltoztató, illetve névmagyarosító mozgalmat. Eszerint több történeti szakaszra lehet elkülöníteni egymástól, 1814-től 1880-ig, majd a névmagyarosító mozgalom megindulásától 1881-től a dualizmus végéig, majd a két világháború közötti időszak, végül az 1945-tel kezdődő és 1955-ig tartó szakasz.⁸

Névmagyarosításnak nevezi Nagy Imre Gábor tanulmányában azokat az eseteket, amikor idegen eredetű vezetéknevek hatósági engedély nélkül szabadon megmagyarosodtak (Langhból – Láng, Moritzból – Moric lett).⁹

Sok esetben a névváltoztatást ténylegesen indokolta, hogy a rossz hangzású, adott esetben gúnyolódásra okot adó nevektől (Elefánt, Sánta, Púpos) igyekeztek megszabadulni tulajdonosaik. Ide sorolhatók még a túl gyakori nevek (Nagy, Kovács) megváltoztatása is.¹⁰

A multinacionális Osztrák–Magyar Monarchia jó ideig sikerrel egyesítette gazdasági szempontból nemzetiségeit, abban Magyarország fejlődése kiemelkedő eredményeket mutatott. A korszakban azonban a magyarság aránya alig érte el az 50%-ot. A nemzetiségi megoszlásában a románság volt az első helyen 1910-ben 16,1%-kal, majd a szlovákok 10,7%-os részesedése után következtek a németek 10,4%-kal.¹¹

Katus László adatai szerint foglalkozási csoportokban az anyanyelvi megoszlás alapján a németiség 1910-ben különösen a katonatiszti rétegben, a kereskedők, iparosok és bányászok között, a kisbirtokosok esetében felül reprezentálta magát az országos részarányánál.¹²

Jelentős változást hozott a nemzetiségek életében is az első világháborút lezáró békerendszer, a legszembetűnőbb lesz, a nemzetiségi arányok átrendeződése, illetve, hogy Magyarország megszűnt soknemzetiségű állam lenni. Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a trianoni országterületen már 89,6%-ban magyar ajkúakat lehet találni 1920-ban. Húsz évvel később az 1941-es népszámlálásnál ugyanazon a területen 93% lesz a magyar nyelvűek aránya.¹³ Ez azt is jelenti, hogy 1920–1941 között a magyarság aránya az abszolút számokat vizsgálva 21%-kal növekedett, míg az összlakosságé ezalatt 16,6%-ot ért el. Az összes nem magyar anyanyelvű együtt 20,5%-os csökkenést mutat.

A tanulmányban a továbbiakban elsősorban a német anyanyelvű népességgel fogunk foglalkozni, ebből a szempontból fontos változás, hogy a Trianoni békeszerződés után a legnagyobb kisebbség lesz, 6,9%-ot tett ki arányuk, ami fokozatosan olvadt 1930-ban 5,5% és 1941-ben pedig 5,1%-ot tett ki. A csökkenés abszolút számokban mérve 74 567 fő, ami egyben 13,5%-os csökkenést jelentett.¹⁴

Az 1941-ben kiegészült országterületen az anyanyelv szerinti megoszlásban lényegesen csökkent a magyar anyanyelvű lakosság aránya, 77,4%, illetve nemzetiségi összetétel szerint 80,9%. A fenti két mutatót figyelembe véve első helyre került a román lakosság 7,5, illetve 7,2%-kal. A németek ezután következtek 4,9, illetve 3,7%-kal.¹⁵

Kovács Alajos kutatásaiban bizonyítja, hogy a főváros törvényhatósági bizottsági tagjainak 60%-a volt magyar és 30%-a német. Ennek majdnem pontosan megfelelt a tisztviselők névmegoszlása, 60% magyar és 29% német. Más kutatások szerint 1927-ben a közszolgálati apparátus tagjainak átlagosan 56%-a viselt magyar és 28,5%-a német nevet.

Érdekes megvizsgálni a minisztériumok és a diplomáciai testület tisztikarának megoszlását 1930-ban névjelleg szerint:¹⁶

Tárcák	Tisztv. száma	magyar %	német %	szláv %	egyéb %
Miniszterelnökség	36	69,4	16,7	8,3	5,6
Külügyi	135	48,2	28,1	18,5	5,2
Dipl.-i testület	149	56,4	27,5	10,1	6,0
Belügyi	316	62,7	20,6	13,3	3,4
Pénzügyi	427	56,9	26,2	12,2	4,7
Kereskedelemügyi	234	55,1	27,8	12,4	4,7
Földművelésügyi	398	57,0	24,4	13,3	5,3
Népjóléti és munkaügyi	239	69,1	18,8	7,1	5,0
Vallás-és közoktatásügyi	342	52,9	27,8	16,4	2,9
Igazságügyi	266	62,8	21,4	12,8	3,0
Honvédelmi	49	65,3	24,5	4,1	6,1
Együtt	2591	58,5	24,4	12,7	4,4

A névmagyarosítók potenciális körének etnikai jellegének megoszlását vizsgálhatjuk a következőkben 1930-ban.¹⁷

	Apparátus létszáma	Magyar %	Német %	Szláv %	Egyéb %
<i>Hatóságoknál és hivataloknál</i>					
Államrendőrség	1323	70,4	17,6	10,7	1,3
Posta- és takarékpénztár	594	61,8	28,4	7,6	2,2
Pénzügy-igazgatóságok	3171	73,5	18,0	7,7	0,8
Központi vámigazgatóság	568	67,4	25,0	5,8	1,8
Dohányjövédéki hivatalok	273	62,3	24,5	11,0	2,2
Állami földmérés	312	70,9	20,8	6,4	1,9
Központi Statisztikai Hivatal	128	68,0	10,0	20,1	1,9
<i>Igazságügyi apparátusból</i>					
Bíróságok	3653	68,5	20,7	10,2	0,6
Ügyvédek	5972	67,4	26,6	4,9	1,1
<i>Állami üzemek közül</i>					
Vas-, acél. és gépgyárak	388	55,4	34,8	8,3	1,5
Posta és távirda	5231	70,2	23,6	5,9	0,3
Államvasutak	3939	64,1	25,7	9,0	1,2
Magyar Folyam- és Tengerhajózás	594	48,0	38,7	12,0	1,3

Josef Wekerle könyve Hamburgban a "Verlag Neue Anthropologie" sorozatban jelent meg, amiben összefüggésbe hozza a általánosságban a származást és a kultúra kérdéskörét. Adatai szerint is a magyar művészeti, tudományos és kulturális életben is jelentős volt a németek aránya. Ugyanakkor a dualizmus korának utolsó évtizedeiben történt liberális politika eredményeként növekedett a zsidóság aránya a gazdasági élet különböző területein. A két világháború között számos gazdasági és társadalmi területen, híres és jól csengő német nevek képviselték. Ezek közül kiemelve néhányat: STAUFFER, FRANCK, DREHER, RICHTER, PICK, HERZ, LANG, GANZ, ELZETT, DRASCHE stb.¹⁸

A két világháború közötti kabineteket vizsgálva több esetben bizonyítja, hogy a kormánytagok jelentős része német nevű. Többek között 1929-ben a Bethlen kormányt nézve a 11 miniszter közül csak 4-nek volt magyar hangzású neve. 4-nek volt német, 3-nak pedig szláv neve. Még inkább jelentős volt a katolikus klérus estében a német nevek aránya, ez a püspököket tekintve 75%-os volt. A Darányi-kormány esetében pedig szerinte 60%-a a minisztereknek német családnévvel rendelkezett.

Ha a részleteket nézzük, DARÁNYI (Grieshaber), IMRÉDY (Heinrich), REMÉNYI-SHELLER, MARSCHALL, Bornemissza, Kánya RÖDER, HÓMAN (Hohmann), SZÉLL és MIKECZ.¹⁹

Különösen érdekes, hogy a névmagyarosító mozgalom elsőszámú irányítójáról is kimutatta, hogy nagyapját feltehetőleg GRUBER-nek hívták, anyja neve pedig WEITZEL volt.²⁰

Kovács Alajos erélyes mozgalmat sürgetett, hogy legalább harmincszorosára kellene a névváltoztatások évenkénti arányát növelni ahhoz, hogy egy nemzedéken belül a magyar anyanyelvűek kizárólag magyar nevek legyenek. Viszonyítási alapja a 20-as évek vége volt, amikor valójában a mozgalom az apályát élte.²¹

A legnagyobb csoportot, a német nevet feladókat vizsgáljuk (akik 73,2%-ban zsidók), kisebb számban főképp katolikus svábokból, töredéknyi arányban evangélikus sváb és cipszer-szász csoportokból álltak össze. Mindenesetre megfigyelhetjük, hogy ők voltak a legerősebben városi kötöttségű csoport.²²

A dualizmus kori polgárság keretén belül mindenképpen két rétegformáló tényezőt kell figyelembe vennünk, a birtokot (Besitz) illetve a műveltséget (Bildung). A középosztály sajátossága, hogy benne jelentős szerepet foglal el a Bildungsbürgertum, nemzetiségi és vallási tekintetben pedig a zsidóság és a németiség játszott vezető szerepet.²³

Érdekes helyzete volt a magyarországi német kisebbségnek, akire egyre inkább potenciális erőforrásként tekintett a német fél, ugyanakkor lehetőségeik jóval alatta maradt magyar honfitársainál.²⁴ Kétségkívül a

német gazdasági beavatkozás jelentette már a húszas években a vállalatok megszerzését, közös gazdasági társaságok működtetését, majd a német kisebbség közvetlen irányítását, végül az országos gazdasági szervezetük létrehozásának segítését.²⁵ Magyarország számára a legfontosabb kereskedelmi partner Németország lesz, az elszámolást klíring-számlán vezették.

Több komoly konfliktus volt, ami a két népcsoport helyzetét befolyásolta, ilyen volt a magyarországi németek tevékenységének támogatása, vagy éppen szűkítése.²⁶ Ebből a szempontból is kiemelkedő volt Basch Ferenc elleni per 1934-ben, majd az újjáéledő névmagyarosítás is a Darányi-kormány idején.

A névmagyarosítás²⁷ újabb, minden eddigit felülmúló hulláma a 30-as években következett be. 1919 után a számok apályt jeleznek, az 1920/21. év mélypontot jelentett, ami 1918. évi értéknek a 15%-át tette ki, 1924-ben már 40%-ára ugrott. Ezt követően néhány évi csökkenő tendenciát követte 1929-től a konjunktúra, ami hihetetlen magasra ívelt 1933/34-ben. Ez azt is jelenti, hogy abszolút számokban az 1933-tól folyamatosan 1947-ig terjedő korszak névmagyarosítása meghaladta a monarchia-kori mozgalom méreteit. A konjunktúra 1934-ben tetőzött, ezután 1940-ig csökkent a mozgalom mérete, majd 1940-től 1943 végéig ismét magasabb szintet mutatnak a számok. Ez utóbbinak nyilvánvaló oka, hogy a területi revízió következtében ismét jelentős nem magyar nyelvű populáció került az országhoz.²⁸

A Vitézi Széket 1920. augusztus 20-án alapították a 6650/1920. számú miniszterelnöki rendelet alapján. A Horthy-nemességnek kitüntetett szerepet tulajdonítottak a névmagyarosítási mozgalomban.²⁹

A Vitézi Rend várományosaitól elvárták a magyar, s különösen „szép” magyar hangzású nevek viselését.³⁰

Kozma István tanulmányában rámutat, hogy pontos adatok nem állnak arra vonatkozóan rendelkezésre, hogy a vitézi várományosok hány százaléka magyarosította meg idegen hangzású nevét.³¹

A Magyar Statisztikai Szemle hasábjain Kovács Alajos számolt be a névmagyarosítás eredményeiről. 1929-ben a német nevek domináltak a változtatások során, jelzi egyben, hogy a tömeges vitézi avatások beszüntetésével a régi keretek, az intelligencia körében fog majd tovább zajlani. Ugyanakkor kifejti, hogy Magyarországon 2 millió főnek van idegen hangzású neve, tehát a jelenlegi ütem alig segít a bajon.³²

1931-ben már örvendetes fellendülésről számol be, az előző évihez képest kétszer annyi főnek engedélyezte a belügyminiszter a névmagyarosítást. A hatóságok, a honvédelmi minisztérium, az államvasút és posta lelkesen karolta fel az ügyet. 1397 főnek volt német hangzású az eddigi

neve, 1223-nak szláv és 173-nak egyéb. Kimutatja, hogy különösen Budapesten volt a németeknek nagy dominanciája. A névmagyarosítás gyakorlatában természetesnek tartja a tanulóifjúság névváltoztatását.³³

1932-ben tovább emelkedett az engedélyezett névváltoztatások száma, ebben 1784 volt német, 1626 szláv és 249 egyéb nevűek aránya. Ez még mindig messze elmaradt Kovács Alajos véleménye szerint attól, ami szükséges lenne, mivel csak töredéke a természetes szaporodás alapján lennie kellene. A falusi intelligenciának, papoknak, tanítóknak volna a feladata, hogy a névmagyarosítási mozgalmat jobban felkarolják, mert úgy vélte, hogy itt voltak nagyobb tömegek a magyarok között, akik idegen névvel bírtak.³⁴

Mindenesetre a névmagyarosító mozgalom újbóli fellendülésében a vitézi várományosok mellett jelentőséget kell tulajdonítanunk az 1933-ban kiadott belügyminiszteri rendeletnek is.³⁵

Több forrás segítségével vizsgálhatjuk ezt a rendeletet, az ezzel kapcsolatos kormányzati intézkedéseket, ami lényeges változtatásokat hozott az eddigi gyakorlaton. Egyrészt lényegesen olcsóbbá vált az eljárás, annak ügyintézése. Mindezek mellett közvetlenül lehetett a belügyminiszterhez postai úton benyújtani.

Továbbra is korlátozták azonban az asszonyok névváltoztatását. Először rögzítették azokat a névtípusokat is, melyeket a miniszter elvi okokból nem engedélyezhetett: a) idegen hangzású nevek, b) magyartalanul képzett családi nevek, c) kettős családi nevek, d) híres történelmi, irodalom- és művészettörténeti személyiségek, továbbá ismertebb nemesi (főnemesi) családok nevei, e) régies írásmóddal (pl.:th, gh, eö, ss-el) írott vagy y-nal végződő nevek, végül f) olyan családi nevek, melyet nagyon sok család visel (pl.: Nagy, Kovács, Tóth).³⁶

Az első két pont intenciója egyértelmű, a kormány a nevek magyarosítását kívánta elősegíteni, másrészt nyelvhelyességi szempontokat is érvényesíteni kívánt. A trianoni „neobarokk” korszakban vették komolyabb védelem alá a nemesi családok és közéleti nagyságok neveit. Többen vitatták az ún. „túl gyakori nevek” felvételének tilalmát, hiszen éppen ezek tartoztak a legrégebbi és kétséget kizáróan magyar nevek közé.³⁷

De a névmagyarosítások alkalmával felmerült egy másik érvelés is, ami Trócsányi György nevéhez fűződik. Szerinte a magyar nemzetre legnagyobb veszélyforrásként a határokon átnyúló népi német egységtörekvést nevezte meg. A magyar nemzet bomlásához járulhat ez hozzá, hogy nyelvükben, önmeghatározásukban magyar, de német felmenőkkel (is) rendelkező, német nevet viselő állampolgároknak a rájuk is igényt formáló pángermán agitáció új tartalommal töltheti fel származásuk emlé-

két. Szinte nemzeti sorskérdés kontextusába emelte a magyarnyelvűségért folytatott küzdelmet.³⁸

Gömbös Gyula személyében valóban a névmagyarosítás lelkes híve és támogatója került kormányzati pozícióba. Már honvédelmi miniszterként nagyszabású kampányt indított a honvédségnél. A kormány nemzetiségpolitikája megmerevedett, ez szinte egybeesett az 1933-as rendelet kibocsátásával, de segítette a birodalmi sajtó és a Német Népművelődési egyesület Volksdeutsch irányzatának agitációja.

Az 1933-tól kibontakozó névmagyarosítási kampány tagadhatatlanul nem volt mentes bizonyos túlkapásoktól, a hivatalokban, a közigazgatásban kényszerítő eszközöket is alkalmaztak. Ugyanilyen szövegű rendeletet adott ki a vallás- és közoktatási miniszter az iskolák részére,³⁹ de ugyanezt tette a Földművelésügyi Minisztérium a saját fennhatósága alá tartozó szakoktatási intézményekhez. Különösen a Baranya megyei téli gazdasági iskolák esetében mutatható ki a tanulóifjúság körében a nagyszámú német származású fiatalok aránya. Mivel az oktatás főleg téli időszakokra esett, szüleik szívesebben engedték őket a megye iskoláiba.⁴⁰

A névmagyarosítások erőltetését Darányi Kálmán miniszterelnök is elítélte, alapvetően Gratz Gusztáv memoranduma, illetve a kérdésben lezajlott német–magyar tárgyalások eredményeképpen. A hazai németiség mérsékelt szárnyának vezetője Gratz Gusztáv 1937. szeptember 14-én kelt memorandumából – amit Darányi miniszterelnökhöz írt – világosan kitűnt, hogy a gyerekeket zaklatták mindennap, hogy változtassák meg a nevüket. Darányi Kálmán a képviselőházban így nyilatkozott: „A névmagyarosítást nem szabad kényszerűen forszírozni, hanem az csak szabad egyéni elhatározás kérdése lehet, amit tiszteletben kell tartani”⁴¹

Ezt megelőzően fontos kérdésként szerepelt a névmagyarosítás kérdése az 1936. december 9-15 között lezajlott német–magyar konzultációkon. Kozma Miklós berlini útjának előkészítése során Mackensen magyarországi német követ találkozott a magyar kormány képviselőivel, amelynek során követi jelentéséből tudjuk, hogy kifejtette a névmagyarosítás témáját. Ekkor tette Darányi Kálmán azt az ígéretet, hogy a parlamentben hajlandó nyilatkozatot tenni a magyarosítások ellen. Ezt és a vele kapcsolatos rendeletet Mackensen jelentős előrelépésnek minősítette.⁴²

Karády–Kozma művében arra a következtetésre jut, hogy a németek körében történő magyarosítás a fenti tárgyaláson kialakított forgatókönyv szerint alakult, 1937-ben és 1938-ban fokozatosan csökkent a számuk.⁴³

1939–1944 közötti mintákban az összes folyamodó 37%-a a keresztény származásúak közül német, a sorkatonák között 47%, 1939-ben már 50%, 1943-ban 55%-ra emelkedett.

A Bécsben 1940. augusztus 30-án aláírt magyar-német kisebbségvédelmi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv értelmében a német kisebbséghez tartozók jogosultak lettek arra, hogy magyarosított családnévüket újra felvegyék. A rendelet ellenére a visszánémetesítők aránya mégsem volt jelentős.⁴⁴

Horthy Miklós 1940. október 14-én levelet intézett Teleki Pál miniszterelnökhöz, többek között a névmagyarosításról, a Vitézi Rend céljairól. Mindezt azért tette, mert mindkettő számára elfoglaltságuk okán ez a forma egyre gyakoribbá vált a gondolatok kicserélésére. Ebből megismerhetjük Horthy véleményét arról, hogy ha a rutének, tótok stb. felvett nyerne a Vitézi Rendbe, akkor szükséges-e névmagyarosításuk?

A levélben Horthy minden névmagyarosítás ellenségének tartotta magát, a zsidók esetében is csak legritkább esetben engedélyezte, akkor, ha az illető bátran harcolt és nem volt gyermeke. Jobban szerette volna, ha pl.: Maróthy-Meizler és Báthory-Hüttner marad. Szerinte cím, rendjel sohasem lehet járandóság, csak kitüntetés. A Vitézi Rend alapításával az ősi nemesi inszurrekció egy újabb formájával egy mindhalálig megbízható magyar alakulat felépítését akarta. A vitéz csak engedéllyel házasodhatott, idegen fajból származót csak akkor vettek fel, ha az 100%-ig magyarul érez és megbízható, és ha maga kéri a névmagyarosítást.⁴⁵

1941-ben jött el a magyarországi németek számára az idő, hogy gazdasági téren is lehetőséget kapjanak a nagyobb összefogásra. Erre az 1940. augusztus 30-i „Bécsi Jegyzőkönyv” adott lehetőséget. A népcsoport késére, hogy központi tejszövetkezetbe tömörítse községi szervezeteit.⁴⁶

A kivételes helyzet alapját jelentette a magyar képviselőkkel elfogadott bécsi német népcsoport egyezmény, ami kimondta a népcsoporthoz tartozók szervezkedésének szabadságát minden téren és minden vonatkozásban.⁴⁷

Az országgyűlés képviselőházának 134. ülésén⁴⁸ Mühl Henrik a magyarországi némettség képviselője kifejtette az alábbiakat: azért interpellált, mert az alsóbb közigazgatási szervek a felsőbb intézmények jóindulata ellenére, szabotáltál a hazai német kisebbség gazdasági intézményeinek működését. Ezek így ellehetetlenülnek és be is szüntetik tevékenységüket. A népcsoport élete nemcsak kulturális, hanem gazdasági téren is zajlott, ez azt jelentette, hogy főleg Tolna, és Észak-Baranya községeiben a német kisebbség tejszövetkezeteit 1942. október 1-jén tömörítették egységes tej- és tejtermék-értékesítő szövetkezetbe. Ennek német rövidített neve volt a MILAG. Az alapelv az volt, hogy nemcsak tejet termeltek, hanem feldolgozták, termékeiket pedig saját boltjukban árusították a fogyasztóknak budapesti boltjukban.

Érdekes megállapítás az is, hogy a Német Birodalom megállíthatatlannak tűnő terjeszkedése éveiben a magyarosítás megtorpant, arányait tekintve visszaesett, mintegy 28%-os részvételi aránynak felelt meg. A háború menetében és a magyar külpolitikai vonalvezetés változásának következtében viszont határozott változást mutattak. 1943 második felében az összes kérelmező 41%-a, 1944-ben már 47%-a német háttérű volt. Tehát a visszanémetesítés törvényes lehetősége ellenére a magyar nevet választó német származásúak abszolút száma és aránya is megnőtt.

Feltételezhetően 1943-tól kezdődően a sváb legények körében a névmagyarosításra motiváló tényező az SS-be való besorolás elkerülése lehetett.⁴⁹

A fentiekből kitűnik, hogy a hazai németiség névmagyarosításának aránya a spontán tényezők figyelembevételével mellett sokszor a német–magyar kapcsolatok függvénye is volt, a döntések mellett sokszor egyéni érdekek is meghúzódtak.

Érdekes kérdés, hogy ebben a mozgalomban a német nevek magyarosításának esetében milyen szerepet töltött be a Magyar Tudományos Akadémia, lehet úgy fogalmazni, beállt-e a névmagyarosítási sürgetői közé, vagy éppen ellenkezőleg szakmai szempontok szerint járt el és az indokolatlan eseteket nem támogatta. A következőkben erre a kérdésre kísérlünk meg választ adni.

A Magyar Tudományos Akadémia 1920-ban kapcsolódott vizsgált korszakunkban a névmagyarosítási mozgalomba. A belügyminiszter 1920. január 22-én írt levelet az akadémia elnökségének, amiben az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga ösztönzésére 1920. február 7-én a minisztériumi értekezleten kéri az akadémia képviselőit.⁵⁰

Az akadémia főtitkára az értekezletre Tolnai Vilmost, Melich Jánost, Áldásy Antalt és Domanovszky Sándort delegálta az értekezletre. Tehát a tagok tevékenységét ismerve egy vegyes bizottságot. A Liga a belügyminisztériumhoz fordult a névmagyarosítás reformjának ügyében, a történelmi nevek védelmében, intézkedést kért a névmagyarosítás iránti revízióra, egyben szigorítaná azt, úgy, hogy csak az államfő, vagy helyettese engedélyezhesse.⁵¹

Melich János ekkor 48 éves, ebben az évben lett rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, s mint nyelvész 1935 és 1943 között elnöke volt az I. osztálynak.⁵²

Személyében a szláv és a német jövevényszavak kutatóját tisztelhetjük, az utóbbi témában németül is írt munkát Viktor Luntzerrel. Mindemellett kiemelkedő kutatásokat végzett a magyar és a szláv hangtörténet területén. Így a névmagyarosítás területén érkező felkérések során a főtitkár, mint avatott szakértőhöz, hozzá küldte véleményezésre az egyéni kérelmeket.⁵³

A névmagyarosítási mozgalom a 20-as évek végén, a 30-as évek elején újabb fellendülést élt át. A Magyar Tudományos Akadémia ezt követően egyre intenzívebben kapcsolódott a mozgalmába, egyrészt a magyar nyelv folyóirat hasábjain, illetve a beérkező családnevek véleményezésében. Az Országos Vitézi Szék mellett a MÁV, rendőrség, a Csendőrségi Lapok, iskolák fordultak az akadémiához.

A Magyar Nyelv XXX. évfolyama (1934) tartalmazza a legtöbb névmagyarosítással kapcsolatos írást, egyrészt Pais Dezső és Kemenes Pál tollából. Mindezekből azt a tanulságot lehet levonni, hogy a névmagyarosításban mennyire óvatosan és sok szempont figyelembevételével kellett volna eljárni.⁵⁴

Kozma István kutatási eredményeiből ismerjük, hogy 1933-ban a névmagyarosítást kérelmezők legalább 60%-át a közületi szféra tette ki. A folyamodók 31%-a a közigazgatásban, a fegyveres erőknél szolgált. 13% volt közüzemi munkás, 15% közüzemek hivatalnok, 1,3%-uk pedig közüzemek vezetői voltak. Az alkalmazotti és szabadfoglalkozású értelmiségi, diák és egyházi személy a kérelmezők további 11,5%-a volt. Az 1933 és 1938 összesített adatai szerint a közigazgatásban és a fegyveres erőknél szolgálók részaránya 28%, a közüzemi alkalmazottak és vezetők aránya 24,2%, míg az alkalmazotti és szabad foglalkozású értelmiségiek, valamint diákok és egyházi személyek reprezentáltsága 13,2%-os volt. A fegyveres erőkre és a közszolgálati szférára nehezedő nyomás nem volt új keletű jelenség.⁵⁵

Végül a megalakítandó bizottságba Melich Jánost, Zsirai Miklóst, Pais Dezsőt és Kniezsa Istvánt javasolta az osztály. Ugyanakkor részben a második osztály tagjaiból egészült ki a bizottság Madzsar Imrével és Nagy Miklóssal.⁵⁶

Maga a bizottság nem volt hosszú életű, mivel 1942. május 4-én javasolta Voinovich Géza főtitkár a nevek magyarságának dolgában tanácsadó bizottság feloszlását, mivel annak további működése véleménye szerint feleslegessé vált. Az osztály a javaslatot elfogadta.

1942. május 30-án kelt levél már sajnálattal közölte a bizottság tagjaival annak feloszlását.⁵⁷ Érdekes, hogy a hivatalos bizottságok között az akadémiai jegyzőkönyvekben nem található erről a bizottságról bővebb adat. A megszűnését azzal indokolták, hogy a névmagyarosítási ügyekben több évtizede arra alkalmas személy járt el, aki egyébként is a bizottság tagja volt, Melich János. Melich folytatta is ezt a tevékenységet, utolsó feljegyzése 1945-ből való.⁵⁸

1835 és 1956 között mintegy 300 ezer családnév-változtatási kérelmet nyújtottak be a hatóságokhoz. Ez a családtagokkal együtt érintett mintegy félmillió embert. Ebből a szempontból is látszik mennyire fontos a

névmagyarosítási mozgalom kutatása, ennek ellenére viszonylag kevés tudományos igényű munka áll rendelkezésünkre.

A névváltoztatási mozgalom több szakasza közül a Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején kibontakozó volt számszerűen a legerőteljesebb. Ebben a szakaszban, amely 1933-tól 1944/45-ig tartott a névmagyarosítás terén a németek játszották a vezető szerepet, karöltve a szláv hangzású nevek birtokosaival. A nagyságrend alakulását több tényező befolyásolta, a külügyi kapcsolatok, a zsidósággal szembeni diszkrimináció, majd rehabilitáció. Emellett a németséggel szembeni negatív állásfoglalás, majd kollektív felelősségrevonás.

Mindezek figyelembevételével bizonyított, hogy a Magyar Tudományos Akadémia az általunk vizsgált német nevek magyarosításában, más nevek felvételében, a kérelmek elbírálásában szakmai szempontok szerint járt el. Ragaszkodott a tudományban kialakult ismeretekhez, részben pedig az új adatok adta lehetőségeket alkalmazott.

Számos név esetében használta a megengedő értelmet, körültekintően járt el – figyelmet fordítva a család történetének vizsgálatára – ami sok esetben perdöntő lehetett.

A Melich hagyatékából összegyűjtött mintegy kétszáz német családnévvel kapcsolatos állásfoglalás, bizonyítékul szolgál a szakértő, illetve a Magyar Tudományos Akadémia hozzáállására a névmagyarosítási ügyekben. Érvényesültek a szakmai szempontok, a testület igyekezett azoknak az eseteknek gátat szabni, melyek nem voltak indokoltak. A nevek sorsát a fenti cédulák alapján úgy lehet követni, hogy visszakereshetőek azok az akadémia főtákarának irataiban, mivel rajta vannak a megfelelő jelzetek.

JEGYZETEK

1. Magyar Nyelv XXXIX. évf. 1943. október. 4. szám. 269. old.
2. Nagy Imre Gábor: Névmagyarosítási törekvések a dualizmus kori Pécssett és Baranyában 1867–1895. Baranyai Levéltári Füzetek. 146. Pécs, 1992. 277. old.
3. Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítási akciók 1896–1918 között, Pécs-Baranya példáján. Baranya, 1996–1997. 187. old
4. Uo. 196. old.
5. Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítás történetéhez. Baranya, 1992–1993. 1–2. 63. old.
6. Uo. 63–66. old. és Kozma István: Családnév-változtatás és történelem (1894–1956). Századok 1997. 2. szám. 383–452. old.
7. Szávai Ferenc: A MILAG német tejszövetkezet. In: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma (szerk.). Kisebbségek együttélése 7. 98 p. Pécs: Kisebbségkutató Közalapítvány. pp. 59–72.

8. Karády Viktor–Kozma István: Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris, Budapest, 2002, illetve V. ö. Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítás történetéhez. Baranya, 1992–1993. 1–2. 64. old.
9. Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítás történetéhez. Baranya, 1992–1993. 1–2. 63. old.
10. Uo.
11. Romsics Ignác. Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest, 1999. 47. old. (Az adatok Horvát-Szlavonország nélkül értendők)
12. Katus László: Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. Magyarország társadalomtörténete I. Szöveggyűjtemény. Budapest, 1995. Szerk.: Kövér György. 348–349. old.
13. Karády Viktor–Kozma István: Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Budapest, 2002. 115. old.
14. Uo.
15. Uo. 116. old.
16. Uo. 123. old.
17. Uo. 124. old., Lásd továbbá: Szávai Ferenc: A két világháború közötti magyarországi németek szerepe és helyzete az államigazgatásban. In: Marinovich Endre, Anka László, Hollósi Gábor, Tóth Eszter Zsófia, Ujváry Gábor (szerk.). *Historia est lux veritas: Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. Budapest: Magyar Napló Kiadó, 2016. pp. 139–152. és Szávai Ferenc: A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban. *Közép-Európai Közlemények* 8:(1) pp. 5–18. (2015)
18. Josef Wekerle: *Abstammung und Kultur*. Hamburg, 1993. 77–80. old.
19. Uo. 110–114. old.
20. Uo. 111. old.
21. Karády–Kozma: 125. old.
22. Uo. 89–90. old.
23. Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. *Történelmi Szemle*, 1997. 159–168.
24. Szávai Ferenc: Német gazdasági előretörés a Südostraumban az 1930–40-es években [German economic advance in the Südostraum during the 1930s and 1940s]. *KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK* 8:(4/No. 31) pp. 128–139. (2015)
25. Szávai Ferenc: A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. In: Majoros István, Antal Gábor, Háda Béla, Hevő Péter, Madarász Anita (szerk.). *Hindu istenek, sziámi tigrisek: Balogh András 70 éves*. 580 p. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2014. pp. 469–479., Szávai Ferenc: A Deutsche Stiftung kísérlete egy magyarországi szövetkezeti központ létesítésére. In: Buza János, Estók János, Szávai Ferenc, Varga Zsuzsanna (szerk.). *Agrártörténet – agrárpolitika: Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. 507 p. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2006. pp. 327–338. (Gazdaság- és Társadalom-

- történeti Kötetek; 4.), lásd még erre a témára: Szávai Ferenc: A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945: A politikai háttér; Pénzügyek, ipar, közlekedés. In: Gulyás László (szerk.). A modern magyar gazdaság története: Széchenyitől a Széchenyi tervig. 198 p. Szeged: JATEPress Kiadó, 2009.pp. 113–124., Szávai Ferenc: A MILAG német tejszövetkezet. In: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma (szerk.). Kisebbségek együttélése 7. 98 p. Pécs: Kisebbségkutató Közalapítvány. pp. 59–72.
26. A Gömbös-kormány vonatkozásában lásd Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 132–135. old.
 27. Szávai Ferenc: A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a névmagyarosításban a két világháború között. In: Erdődy Gábor (főszerk), Feitl István, Sipos Balázs, Varga Zsuzsanna (szerk.). Rendszerváltások kortársai és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. 557 p. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2013. pp. 129–135.
 28. Kozma István: Századok. 397; 401. old.
 29. Karády–Kozma: 182. old.
 30. Uo. 147. old.
 31. Kozma: Századok. 400. old.
 32. Kovács Alajos: Névmagyarosítások az 1930. évben. Magyar Statisztikai Szemle 1931. 5. Sz. 527–528. old.
 33. Kovács Alajos: Magyar Statisztikai Szemle. 1932. 1. 56–57. old.
 34. Kovács Alajos: Magyar Statisztikai Szemle. 1933. 2. 103–105. old.
 35. Magyarországi rendeletek tára, Magyar országos Levéltár, Karády–Kozma 195. old.
 36. Karády–Kozma: 197–199. old.
 37. Uo. 199. old.
 38. Uo. 214–216. old.
 39. Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítás történetéhez. Baranya, 1992–1993. 1–2. 73–74. old.
 40. Szávai Ferenc: Gazdaképzési rendszerek. A mezőgazdasági szakképzés története Európában a XIX-XX. században. Pécs, 1996. 94. old.
 41. Tilkovszky Loránt: Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca. Századok, 2002. 1. szám. Századok 193–194. old.
 42. A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, 1968. (összeállította: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula) 185–186. old.
 43. Karády–Kozma: 226. old.
 44. Uo. 222–223. old.
 45. Horthy Moklós titkos iratai. Budapest, 1965. (Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László). 261. old.
 46. Magyar Országos Levéltár (MOL)–Miniszterelnökség (ME) – K 28 (Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály) – 117. csomó – 194. tétel II. 1941–1944. Magyarországi és külföldi német nemzetiségi mozgalmak tevékenységek – 1944–18094. 10. fólió. 23533. számú irat. 1941. október 13-án kelt levél

- mellékletként szerepelt abban az anyagban, amelyben a hazai németiség immár 24 községi szervezete mellé további községek csatlakozását kérték.
47. Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Történeti kézikönyvtár. Csokonai Kiadó, Debrecen. 1998. 77. old.
48. 1943. november 10. Az országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyvei. 17. kötet. Budapest, 1943. 198–201. old. Lásd a továbbiakban a témára vonatkozóan: MOL-ME-K28-117. csomó – 194 tétel II. 1944-18094. 65403. számú, 5403. számú iratokat. 109-120. fólió.
49. Karády–Kozma: I. m. 23–235. old; Lásd még az SS toborzással kapcsolatban Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen, 1998. 90–91; 95–96. old.
50. RAL 94/1920
51. RAL 99/1920
52. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1873. Összeállította: Fekete Gézané. Budapest, 1975. 188. old. Nyelv- és Széptudományi Osztály.
53. Magyar Nyelv LX. évf. 1964. 1. Melich János temetésén elhangzott emlékbeszéd 1963. november 25-én Kniezsa Istvántól.
54. Magyar Nyelv XXX. 1934. 189. old.
55. Kozma István: Családnév-változtatás és történelem (1894–1956). Századok 1997. 2. sz. 406–407. old.
56. Az I. osztály iratainak iktatókönyve 1870–1949. RAL 252/1942; MTA I (Nyelv- és Széptudományi) Osztály jegyzőkönyvei 1942–1945.
57. RAL 252/1942; RAL 81/1942.
58. RAL 212/1942

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A hetvenéves Melich János. Magyar Nyelv XXXVIII. évf. 1942. 4. sz. 224–249. old.
- A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-1873. Összeállította: Fekete Gézané. Budapest, 1975. 188. old. Nyelv- és Széptudományi Osztály.
- A Wilhelmstraße és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, 1968. (összeállította: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula)
- Az I. osztály iratainak iktatókönyve 1870-1949. RAL 252/1942; MTA I (Nyelv- és Széptudományi) Osztály jegyzőkönyvei 1942–1945.
- Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Hanák Péter (1997): Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. Történelmi Szemle, 1997.
- Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1965. (Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László).
- Josef Wekerle (1993): Abstammung und Kultur. Hamburg.

- Karády Viktor–Kozma István (2002): Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris, Budapest.
- Katus László (1995): Nemzetiségi adatsorok a dualizmus korában. Magyarország társadalomtörténete I. Szöveggyűjtemény. Budapest. Szerk.: Kövér György. 348–349. old.
- Kovács Alajos (1931): Névmagyarosítások az 1930. évben. Magyar Statisztikai Szemle 1931. 5. Sz. 527–528. old.
- Kovács Alajos (1932): Magyar Statisztikai Szemle. 1932. 1. 56–57. old.
- Kovács Alajos (1933): Magyar Statisztikai Szemle. 1933. 2. 103–105. old.
- Kozma István (1997): Családnév-változtatás és történelem (1894-1956). Századok 1997. 2. szám. 383–452. old.
- Magyar Nyelv LX. évf. 1964. 1. Melich János temetésén elhangzott emlékezésed 1963. november 25-én Kniezsa Istvántól.
- Magyar Nyelv XXX. 1934. 189. old.
- Magyar Nyelv XXXIX. évf. 1943. október. 4. szám. 269. old.
- Magyarországi rendeletek tára, Magyar országos Levéltár, Karády–Kozma 195. old.
- Nagy Imre Gábor (1992): Névmagyarosítási törekvések a dualizmus kori Pécsen és Baranyában 1867–1895. Baranyai Levéltári Füzetek. 146. Pécs, 1992. 277. old.
- Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítás történetéhez. Baranya, 1992–1993. 1–2. 63. old.
- Nagy Imre Gábor: A névmagyarosítási akciók 1896-1918 között, Pécs-Baranya példáján. Baranya, 1996–1997. 187. old.
- Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris. Budapest, 1999. 47. old. (Az adatok Horvát-Szlavonország nélkül értendők)
- Szávai Ferenc (1996): Gazdaképzési rendszerek. A mezőgazdasági szakképzés története Európában a XIX–XX. században. Pécs, 1996.
- Szávai Ferenc (2006): A Baranyai Kisgazdák Hitel- és Gazdasági Szövetkezete és a Pécsi Tejcsarnok Rt. történetéhez. In: Pilkhoffer Mónika, Vonyó József (szerk.). A 2001–2004 között megrendezett Előadások Pécs történetéből című konferenciák válogatott előadásai. 362 p. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 2001–2004. Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2006. pp. 295–323.
- Szávai Ferenc (2006): A Deutsche Stiftung kísérlete egy magyarországi szövetkezeti központ létesítésére. In: Buza János, Estók János, Szávai Ferenc, Varga Zsuzsanna (szerk.). Agrártörténet – agrárpolitika: Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére. 507 p. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2006. pp. 327–338. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek; 4.)
- Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945: A politikai háttér; Pénzügyek, ipar, közlekedés. In: Gulyás László (szerk.). A

- modern magyar gazdaság története: Széchenytől a Széchenyi tervig. 198 p. Szeged: JATEPress Kiadó, 2009. pp. 113–124.
- Szávai Ferenc (2013): A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a névmagyarosításban a két világháború között. In: Erdődy Gábor (főszerk), Feitl István, Sipos Balázs, Varga Zsuzsanna (szerk.). Rendszerváltások kortársa és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. 557 p. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2013. pp. 129–135.
- Szávai Ferenc (2013): Adalékok a magyar–német gazdasági kapcsolatok történetéhez: Különös tekintettel a győri program megvalósítására. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 6:(4) pp. 151–165.
- Szávai Ferenc (2014): A Daimler-Benz és a Weiss Manfréd üzleti kapcsolatai. In: Majoros István, Antal Gábor, Háda Béla, Hevő Péter, Madarász Anita (szerk.). Hindu istenek, sziámi tigrisek: Balogh András 70 éves. 580 p. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2014. pp. 469–479.
- Szávai Ferenc (2015): A német kisebbség helyzete a Horthy-korszakban. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 8:(1) pp. 5–18.
- Szávai Ferenc (2015): Német gazdasági előretörés a Südostraumban az 1930–40-es években [German economic advance in the Südostraum during the 1930s and 1940s]. KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK 8:(4/No. 31) pp. 128–139.
- Szávai Ferenc (2016): A két világháború közötti magyarországi németek szerepe és helyzete az államigazgatásban. In: Marinovich Endre, Anka László, Hollósi Gábor, Tóth Eszter Zsófia, Ujváry Gábor (szerk.). Historia est lux veritas: Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Budapest: Magyar Napló Kiadó, 2016. pp. 139–152.
- Szávai Ferenc: A MILAG német tejszövetkezet. In: Kisebbségkutató Közalapítvány Kuratóriuma (szerk.). Kisebbségek együttélése 7. 98 p. Pécs: Kisebbségkutató Közalapítvány, pp. 59–72.
- Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Debrecen. 90–91; 95–96. old.
- Tilkovszky Loránt (2002): Gratz Gusztáv német nemzetiségpolitikai törekvései s azok kudarca. Századok, 2002. 1. szám. Századok 193–194. old.

Források

- Magyar Országos Levéltár (MOL)-Miniszterelnökség (ME) – K 28 (Nemzeti-ségi és Kisebbségi Osztály) – 117. csomó – 194. tétel II. 1941–1944.
- A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára – Régi Akadémiai Levéltár (RAL) – Főtitkári iratok Budapest.
- A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára - Melich János hagyatéka és cédulái.